

Глава 1

ВЪВЕДЕНИЕ В ГЛОБАЛНИТЕ ТЕНДЕНЦИИ НА ОБЩЕСТВЕНОТО ЗДРАВЕ

Необходимост от изучаване на глобалните проблеми на общественото здраве

През последните 50 години светът осъществи значителен прогрес в подобряването на човешкото здраве. От 1950 г. досега смъртността под 5-годишна възраст е намаляла от 148 на 1000 до под 65 на 1000. Средната продължителност на предстоящия живот в развиващите се страни се е увеличила от 40 на 69 години. Едрата шарка е напълно ликвидирана през 80-те години на миналия век. Полиомиелитът е почти ликвидиран в глобален мащаб. Голям напредък е постигнат в намаляването на тежестта на ваксинаопредотвратимите заболявания при децата и на паразитозите.

Въпреки безспорният напредък в подобряването на човешкото здраве:

- все още има над 160 000 умирация от морбили в света;
- близо 1.8 милиона души умират от туберкулоза ежегодно;
- близо половин милион жени умират от майчини причини.

В допълнение към това, светът се глобализира и загрижеността за здравето трябва да бъде обща. Това е особено важно, тъй като много заболявания прехвърлят националните граници – напр. туберкулоза, СПИН и др. Случаи на остра заразна тропическа треска, концентрирана първоначално в Югоизточна Азия, сега могат да се срещнат в много страни по света. Азиатският грип, появил се първо в Източна Азия, бързо се разпространи и в други райони на света.

Освен тези глобални здравни предизвикателства, наблюдават се също изключително изразени неравенства в здравето на някои групи и общности в сравнение с други. Например, СППЖ в Япония е 83 години, а в Хаити – едва 61 години. Редица животоспасяващи

□ технологии, които се използват в страните с висок доход, все още не са широко разпространени в страните с нисък доход, например ваксината за хепатит Б.

Всичко това поставя важни етични и хуманитарни въпроси относно степента, в която хората по света трябва да бъдат загрижени за неравенствата в достъпа до здравни услуги и неравенствата в здравния статус.

Следователно, *една от причините за изучаване на глобалното здраве е придобиване на по-добро разбиране на най-важните глобални предизвикателства, които съществуват в настоящия период и имат тенденция да се запазят или даже усложнят в бъдеще, както и запознаване с мерките в глобален мащаб за посрещане и ефективно справяне с тези проблеми и предизвикателства.*

Друга важна причина за нарастващото внимание към глобалните проблеми на общественото здраве е *връзката между здравето и развитието*. Ниското ниво на майчиното здраве е свързано с лошо здравно състояние на децата и невъзможност за реализиране на техния пълен психически и физически потенциал. Лошото здраве на децата забавя тяхното включване в училищното образование, влияе върху тяхната посещаемост, успеваемост, а оттук и върху бъдещото икономическо развитие. Страните със сериозни здравни проблеми (напр., висока заболяемост от малария или СПИН) имат сериозни трудности в привличане на необходимите инвестиции за икономическото им развитие. Нещо повече, наличието на голям брой недохранени, болни или здравно необучени лица във всяка страна е дестабилизиращ фактор и представлява здравна и икономическа заплаха, както и заплаха за сигурността на другите страни по света.

Разпространението на ХИВ, ужасът от ТОРС и азиатския грип бързо привлякоха вниманието към проблемите на глобалното здраве. Разработването на Целите за развитие през хилядолетието, филантропията на Фондацията на Бил и Мелинда Гейтс, подкрепата на „Лекари без граници“ и др. свидетелстват за нарастващото внимание към проблемите на глобалното здраве.

Примери за важни проблеми на глобалното здраве:

- глобални проблеми на здравето на майките и децата;
- тежестта на инфекциозните и незаразните заболявания по света и мерките за контрол на тези заболявания;
- влиянието на околната среда върху здравето и на природните бедствия и конфликти;
- организация и управление на здравните системи за подобряване здравето на населението при налични ресурси;
- търсене на нови технологии за подобряване на важни глобални здравни проблеми;
- съвместни дейности на различните действащи лица и организации за решаване на глобалните здравни проблеми;
- връзката между глобализацията и глобалното здраве и др.

Познаването на глобалните проблеми на общественото здраве засяга всеки здравен професионалист. То е много по-широко от познаването на различните методи на здравна помощ. Всички здравни професионалисти, независимо от тяхното местоположение, специалност или роля, практикуват в един глобализиран взаимозависим свят и трябва да бъдат добре подготвени за посрещане на сложните здравни предизвикателства през следващите десетилетия.

Основни понятия при анализ на глобалните проблеми и тенденции на общественото здраве

Здраве

Съществуват редица определения на понятието „здраве“, сред които най-широко възприето е определението, записано в преамбюла на Конституцията на СЗО: *„Здравето е състояние на пълно физическо, психическо и социално благополучие, а не само липса на болест и недъгавост“*.

В последните години това определение е разширено като към него се добавя и *способността на човека да води „продуктивен в социално и икономическо отношение живот“*.

□ Определението на СЗО е доста критикувано поради твърде широкия му смисъл. Оспорва се, че здравето не може да се определя като „състояние“, а трябва да се разглежда като процес на продължително приспособяване към променящите се условия на живот. От друга страна, в определението на СЗО здравето се разглежда като идеалистична цел, а не като реалистично твърдение, тъй като такова състояние на всестранно благополучие не се наблюдава в човешките общности. Независимо от критиките, концепцията на СЗО утвърждава стандарта за „позитивно здраве“ и стремежите на хората по света към постигане на една обща цел.

Посоченото определение не е удобно за оперативни цели, тъй като не позволява директно измерване на здравето. Във връзка с това експертна група на СЗО предлага **„операционно определение“** на понятието „здраве“, което разглежда **здравето в широк и в тесен смисъл.**

В широк смисъл „здравето е състояние или качество на човешкия организъм, изразяващо адекватно функциониране на организма при дадени условия – генетични и от околната среда“ (WHO, 1957).

В тесен смисъл, здравето е състояние, при което няма явни данни за заболяване и дадено лице функционира нормално според приетите критерии за здраве за дадена възраст, пол, общност, географски регион и отделните органи са в състояние на равновесие или хомеостаза.

Новата философия на СЗО за здравето, утвърждаваща се през последните десетилетия, се опира на концепциите за здравето като основно човешко право; същност на продуктивния живот, а не резултат от непрекъснатото нарастващите разходи за медицинска помощ; интегрална част на човешкото и социално развитие; имащо централна роля за качеството на живота; здравето като отговорност на индивидите, държавата и международната общност; здравето и неговото поддържане като главна социална инвестиция; здравето като всеобща социална цел.

Обществено здраве

Общественото здраве в съвременния смисъл е възникнало в средата на 19-ти век в Англия, континентална Европа и САЩ като част от движенията за социална реформа и разширяването на биологичните и медицинските познания, особено по отношение на причинността и справянето с инфекциозните заболявания.

Дефиницията на общественото здраве, издържала най-добре теста на времето, е предложена от Winslow преди повече от 90 години:

„Общественото здраве е наука и изкуство за предотвратяване на заболяванията, удължаване на живота и промоция на физическото здраве чрез организирани усилия на обществото за подобряване на околната среда, контрол на инфекциозните заболявания, обучение на индивида в лична хигиена, организация на медицински и сестрински грижи за ранна диагноза и превантивно лечение и развитие на социални механизми, които да осигурят за всеки индивид в общността стандарт на живот, подходящ за поддържане на здравето, така че всеки гражданин да реализира своето законно право и дълголетие“.

Институтът по медицина на САЩ в своя доклад от 1988 г. определя общественото здраве от гледна точка на неговата същност и организационна рамка и формулира неговата мисия като **„осъществяване на задължението на обществото за осигуряване на условия за всеки индивид да бъде здрав“.**

John Last (2007) дефинира общественото здраве като **„изкуство и наука за промоция и защита на добро здраве, превенция на заболяванията, инвалидността и преждевременната смърт, възстановяване на здравето, когато то е нарушено, и подобряване на качеството на живот, когато здравето не може да бъде възстановено. Общественото здраве изисква колективни усилия на обществото, колаборативни екипи от разнородни специалисти и ефективно партньорство на всички държавни нива“.**

Избрани примери в областта на общественото здраве:

- провеждане на кампании за промоция на имунизациите на децата в дадена страна;
- мерки за убеждаване на лицата да използват предпазни колани при шофиране;
- мерки за убеждаване на лицата в да ядат по-здравословни храни;
- мерки за убеждаване на лицата за отказване от тютюнопушене;
- промоция на използването на велосипедни и мотоциклетни каски;
- промоция на познанията за ХИВ и СПИН;
- скрининг за диабет и хипертония;
- скрининг за зрението при учениците;
- дейности по допълнителни хранителни програми за недохранвани деца и др.

Понятията „обществено здраве“ и „медицина“ често се смесват. В *табл. 1.1* са представени основните различия между тях.

Табл. 1.1. Подходи в общественото здраве и медицината

Разграничителни характеристики	Обществено здраве	Медицина
Фокус върху	Популацията	Индивида
Етична основа	Обществените услуги	Личните услуги
Акцент върху	Профилактиката на заболяванията и промоцията на здравето в общностите	Диагнозата, лечението и индивидуалните грижи
Насоченост на интервенциите	Широк спектър: към околната среда, човешкото поведение, стила на живот и медицинската помощ	Предимно към медицинската помощ

Могат да се посочат и редица други различия. Например, лекарят може да дава съвети относно имунизациите, поддържането на активен двигателен живот против затлъстяване и др., а специалистът по общественото здраве се грижи за подобряване на обхвата с имунизации или внедряване на програми за физическа активност сред цялото население. Епидемиологията, като клон на общественото здраве, поставя фокус върху изучаване на моделите и причините за заболяванията в специфични популации и прилагането на тази информация за контрол на здравните проблеми.

Глобално здраве, международно здраве или глобални проблеми на общественото здраве

Глобалното здраве е модерно понятие. То провокира голям интерес сред медии, студенти и академични преподаватели. Разработват се или се реконструират редица академични програми. То се подкрепя от много правителства като решаващ компонент на тяхната външна политика.

Въпреки честата употреба на понятието „глобално здраве“, общоприета унифицирана дефиниция за него все още няма. Определенията варират широко и често се свеждат до перифразиране на понятията „обществено здраве“ или „международно здраве“.

Какво точно представлява глобалното здраве?

Американският институт по медицина дефинира понятието „глобално здраве“ по следния начин: ***„здравни проблеми, въпроси и интереси, които надхвърлят националните граници и за най-доброто справяне с тях са нужни съвместни действия“***.

Koplan et al. (2009) предлага следната дефиниция на глобално здраве: ***„област на изучаване, изследване и практика, която поставя приоритет върху подобряването на здравето и постигането на равенство в здравето за всички хора по света“***.

Глобалното здраве често се смесва с понятието ***„международно здраве“***. Какво е общото и различното между тях?

Международното здраве има по-ясна история. В течение на десетилетия то се използва за означаване на задгранична здравна дейност, с географски фокус към развиващите се страни, към инфекциозните и тропически болести, към проблемите на недохранването, майчиното и детското здраве в развиващите се страни и др. Например, Merson et al. (2006) определят международното здраве като **„приложение на принципите на общественото здраве към проблемите и предизвикателствата, които засягат страните с нисък и среден доход и към комплексните глобални и локални фактори, които оказват влияние върху тях“**. Много академични департаменти и организации все още използват този термин, но включват към глобалното здраве по-широк предметен обхват, като отнасят тук и глобалните проблеми на хроничните заболявания, травмите и нараняванията, проблемите на здравни системи в глобален мащаб и др.

Глобалното здраве има определени области на припокриване с понятията „обществено здраве“ и „международно здраве“.

Трите понятия имат редица общи характеристики:

- популационно-базиран и превантивен фокус;
- насочване на усилията към по-бедните и по-уязвими популации;
- мултидисциплинарни и интердисциплинарни подходи;
- акцент върху здравето като обществено благо и значимост на системите и структурите.

И все пак кое е различното в понятието „глобално здраве“?

Какво означава „глобално“? Трябва ли преминаването на дадено здравно събитие извън националните граници да бъде смятано за глобален здравен проблем?

Терминът „глобално“ се отнася до всеки здравен проблем, който засяга много страни или е повлиян от транснационални детерминанти, такива като климатичните промени или урбанизацията. Епидемиите от грип А (H5N1), HIV и др. следва да се разглеждат като важни глобални проблеми. Глобалното здраве се отнася и до контрола на тютюнопушенето, недостига на хранителни микроелементи, затлъстяването и др.

Следователно, **глобалното в «глобалното здраве» се отнася до обхвата на проблемите, а не до тяхната локализация.**

Как се свързва глобалното здраве с глобализацията?

Разпространението на здравните рискове и заболяванията по света, често свързано с търговията или завоеванията на територии, не е ново за общественото здраве или международното здраве. Например, едрата шарка и морбили са внесени в Новия свят от Европейските завоеватели през 16-ти век; същите са донесли тютюна от Америка в Европа; опиумът е бил продаден на Китай през 16-ти и 19-ти век като продукт на търговията и поробването от западни императорски сили.

Бързото нарастване на скоростта на пътуване и комуникациите, а така също икономическата взаимозависимост между нациите, е довела до ново ниво на глобална взаимосвързаност или глобализация, която е значима сила във формирането на здравето на популациите във света.

Каква е връзката между глобалното здраве и целите за социално/икономическо равенство?

Промоцията на социално и икономическо равенство и намаляването на здравните различия е ключова тема за общественото здраве вътре в страните, за международното здраве и за глобалното здраве.

Глобалното здраве обхваща по-сложни взаимодействия между обществата. То признава, че развитият свят няма монопол върху здравните проблеми и могат да се търсят по-добри подходи за превенция и лечение на често срещаните заболявания, за по-здравословна среда, за по-ефективно производство и разпределение на храни в различните култури.

Предимството при използване на термина „глобално здраве“ вместо „международно здраве“ е в това, че то набляга на реалното партньорство, на обмяната на опит и познания между развити и развиващи се страни, т.е. **глобалното здраве използва ресурси, знания и опит на различни общества за справяне със здравните предизвикателства по целия свят.**

Какъв е интердисциплинарният обхват на глобалното здраве?

Глобалното здраве набляга на транснационалните здравни проблеми, детерминанти и решения; въвлича много дисциплини в рамките на социалните и поведенчески науки, право, икономика, история, инженерни науки, биомедицински науки, науки за околната среда и насърчава сътрудничеството между тях, т.е. глобално здраве е *интердисциплинарна сфера (табл. 1.2).*

Глобалното здраве е област на изучаване, изследване и практика, която поставя приоритет върху подобряване на здравето и постигане на равенство в здравето на всички хора по света, както и защита срещу глобалните заплахи, които не признават национални граници.

Табл. 1.2. Сравнителна характеристика на понятията „глобално здраве“, „международно здраве“ и „обществено здраве“

Характеристики	Глобално здраве	Международно здраве	Обществено здраве
Географски обхват	Фокус към проблеми, които оказват пряко или непряко влияние върху здравето и преминават националните граници	Фокус към здравни проблеми на други страни, най-вече страни с нисък и среден доход	Фокус към проблеми, влияещи върху здравето на населението на специфична общност или страна
Ниво на сътрудничество	Развитие и прилагане на решения в рамките на глобално сътрудничество	Развитие и прилагане на решения в рамките на двустранно сътрудничество	Развитие и прилагане на решения в рамките на дадена общност
Индивиду или популации	Синтез на популационно базирана превенция с клинични грижи за индивидите	Профилактика в популациите и клинични грижи за индивидите	Фокус главно върху профилактични програми за популациите

Характеристики	Глобално здраве	Международно здраве	Обществено здраве
Главна цел в достъпа до здраве	Постигане на равенство в здравето на всички хора по света	Стремеж към подпомагане на други нации и страни	Постигане на равенство в рамките на дадена нация или общност
Дисциплинен обхват	Интердисциплинарност и мултидисциплинарност в и извън рамките на здравните науки	Обхваща няколко дисциплини, но не набляга на мултидисциплинарност	Насърчава мултидисциплинарност в рамките на здравните и социални науки

Адаптирано по: Koplan JP, Bond TC, Merson MH et al. Towards a common definition of global health. Lancet 2009; 373: 1993-5

Най-краткото определение на глобално здраве е дадено от Beaglehole и Bonita (2010): „**Глобалното здраве е колаборативна транснационална изследователска работа и действие за насърчаване на здраве за всички**“. Конкретните характеристики на отделните елементи на това определение означават:

- **Колаборативна (или съвместна)** – подчертава изключителната важност на сътрудничеството при третиране на всички здравни проблеми, и особено на глобалните проблеми, които имат множество детерминанти и внушителен брой институции, въввлечени в търсенето на решения.
- **Транснационална** – отнася се до загрижеността към проблемите, преминаващи националните граници, макар ефектите от тези проблеми да се изпитват и вътре в отделните страни. Транснационалните действия изискват въвличане на повече от две страни, с поне една извън традиционните регионални групи, без която това би се разглеждало като локален или регионален проблем. В същото време транснационалните действия се опират на силни национални институции по общественото здраве.

- **Изследователска дейност** – включва значимостта на развитието на солидна доказателствена база за формулиране на политика, опираща се на пълния обхват от дисциплини, и особено на изследвания, които разкриват ефектите на транснационалните детерминанти на здравето.
- **Действие** – подчертава значимостта на използване на натрупаната информация и доказателствена база по най-конструктивен начин във всички страни за целите на подобряване на здравето и постигане на равенство в здравето.
- **Насърчаване** – означава значимостта на използването на пълния обхват от обществено-здравни и промотивни стратегии за подобряване на здравето, включително такива насочени към основните социални, икономически и политически детерминанти на здравето.
- **Здраве за всички** – отнася се до Декларацията от Алма Ата и поставя глобалното здраве на предна позиция за активизирането на интереса към мултисекторните подходи за подобряване на здравето и необходимостта от засилване ролята на първичната здравна помощ като основа на всички здравни системи.

В последните години някои автори предлагат **да не се прави разлика между глобално здраве и обществено здраве в по-широк план**. В основата на това предложение е аргументът, че **основните принципи на общественото здраве и на глобалното здраве са едни и същи**. В този смисъл най-удобно е определението за глобално здраве на R. Skolnik (2012): „**глобално здраве означава глобална перспектива на проблемите на общественото здраве**“.

Следователно, понятията „**глобални проблеми на общественото здраве**“ и „**глобално здраве**“ **могат да се разглеждат като равнозначни**. Такова виждане е заложено и в настоящето учебно пособие.

Цели на хилядолетието за развитие

През септ. 2000 г. страните-членки на ООН приемат Декларацията на хилядолетието, в която са формулирани **целите на хилядолетието за развитие до 2015 г. (MDGs – Millennium Development Goals)**, които са пряко свързани със стратегията на СЗО „Здраве за всички през 21 век“.

MDGs включват **8 глобални цели и 15 ключови подцели**. Познаването на съдържанието на тези цели е изключително важно в контекста на разбирането и осмислянето на проблемите на глобалното здраве. Те декларират ангажираността на международната общност към човешкото развитие като ключов елемент за устойчив социален и икономически напредък и признават значимостта на създаването на глобално партньорство.

Цел 1. Премахване (изкореняване) на крайната бедност и глада. Да намалее наполовина, между 1990 г. и 2015 г., делът на хората, чиито доход е по-малко от \$1 на ден. Да се намали наполовина, между 1990 г. и 2015 г., делът на хората, които гладуват.

Цел 2. Постигане на всеобщо основно образование. Към 2015 г. да се гарантира за всички деца по света възможност да завършват пълен курс на основно образование; да нарасне коефициентът на грамотност при лицата на възраст 15–24г.

Цел 3. Насърчаване на равенството между половете и овластяване на жените. Да бъде елиминирано към 2005 г. различието между половете относно основното и средното образование и не по-късно от 2015 г. различието по отношение на всички нива на образование; да се подобри съотношението момичета/момчета в основното, средното и висшето образование; да се подобри съотношението на грамотните жени/мъже на възраст 15-24 г.; да нарасне делът на жените, заети извън селскостопанския сектор; да нарасне делът на жените в парламентите.

Цел 4. Намаляване на смъртността сред децата. Да се намали с две трети, между 1990 г. и 2015 г., смъртността под 5-годишна възраст; да се постигне значително намаление на детската

□ смъртност и да нарасне делът на децата под 1 година, имунизирани срещу морбили.

Цел 5. Подобряване здравето състояние на майките – да бъде намалена с три четвърти (75%), между 1990 г. и 2015 г., майчината смъртност; да нарасне делът на ражданията, приемани от обучен персонал.

Цел 6. Ограничаване разпространението на ХИВ/СПИН, малария и други болести – да се намали наполовина към 2015 г. и да започне обратно развитие в разпространението на ХИВ/СПИН, особено сред бременните жени на възраст 15-24 г., да се разшири употребата на кондоми за безопасен секс, да нарасне делът на лицата с правилни познания за ХИВ/СПИН; да намалее наполовина към 2015 г. и да започне обратно развитие на маларията и други основни заболявания; да се постигне снижение на болестността и смъртността от туберкулоза, да се подобри степента на разкриване на случаите на туберкулоза и обхванатите с DOTS (кратък курс директно наблюдавано лечение).

Цел 7. Осигуряване на устойчива околна среда – да се интегрират принципите за устойчиво развитие в конкретни политики и програми на страните и да се преодолее загубата на ресурси от околната среда (чрез увеличаване на дела на земята, покрита с гори, увеличаване дела на хората, използващи твърди горива и т.н.); да се намали наполовина към 2015 г. делът на хората без постоянен достъп до безопасна вода и основни санитарни удобства; да се постигне към 2020 г. съществено подобряване в живота на поне 100 милиона обитатели на бедни квартали.

Цел 8. Създаване на партньорство за развитие – постигане на отворена, основана на правила, предсказуема и недискриминираща търговска и финансова система (включваща ангажираност за добро управление, развитие и намаляване на бедността в национален и в международен план); удовлетворяване на специфичните потребности на най-слабо развитите страни, страните без излаз на море и островните държави; създаване и внедряване на стратегии за продуктивна работа на младите хора; сътрудничество с фарма-

цветичните компании за предоставяне на достъп до нескъпопоструващи основни лекарства в развиващите се страни; сътрудничество с частния сектор за осигуряване на достъп до новите технологии, особено информацията и комуникациите.

При разглеждане на глобални проблеми на общественото здраве страните са групирани по някои от следните начини:

– **По региони на СЗО:**

- = Африка;
- = Америка;
- = Европа;
- = Източно Средиземноморие;
- = Югоизточна Азия;
- = Западно тихоокеански регион.

– **По региони на Световната банка според БНП на глава от населението (в \$), границите на които за 2011 г. са:**

- = страни с нисък доход – \$1025 и по-малко;
- = страни с доход по-нисък от средния – \$1026 – \$4035;
- = страни с доход по-висок от средния – \$4036 – \$12 475;
- = страни с висок доход – БНП \$12 476 и повече

– **По географски региони според Световната банка:**

- = Източна Азия и Тихоокеански регион;
- = Европа и Централна Азия;
- = Латинска Америка и Карибския регион;
- = Среден Изток и Северна Африка;
- = Южна Азия;
- = Суб-Сахарска Африка
- = Страни с висок доход (ОЕСД)